

Слід зазначити, що рецензований збірник документів оснащений словником, покажчиками імен, географічних назв та хронології документів, що значно полегшує працю з цим виданням і підтверджує його високий науковий рівень.

Однак, праця Т.Таїрової-Яковлевої набагато б виграла, якби дослідниця не нехтувала ознайомленням із сучасною українською історіографією та археографічними публікаціями. Зокрема, їй би вдалося уникнути ще й такого ляпу, який міститься на обкладинці книги у вигляді портрету «жида-орендаря» з маєтку Чарторийських замість портрету І.Мазепи¹⁴. У цілому ж збірник документів, підготовлений петербурзькими істориками, зокрема упорядником збірника Т.Таїровою-Яковлевою, вартий уваги науковців, викладачів та студентів, а також усіх, кому цікава доба гетьмана І.Мазепи. Будемо сподіватися, що у наступному випуску документів будуть враховані наші зауваження та побажання, що посприє якості такого необхідного видання, як документи гетьмана І.Мазепи.

¹ Універсали Івана Мазепи 1687–1709. – Ч.І / Упор. І.Бутич. – К.; Л.: НТШ, 2002. – 800 с.; Універсали Івана Мазепи 1687–1709. – Ч.ІІ. / Упор. І.Бутич., В.Риневич – К.; Л.: НТШ, 2006. – 798 с.

² Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / Упор. та авт. передм. В.Станіславський. – К., 2002. – Т.1. – 480 с.

³ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С.Павленко. – К., 2007. – 1142 с.

⁴ Гетман Іван Мазепа: Документи из архивных собраний Санкт-Петербурга: В 2 вып. – Вып.1: 1687–1705 гг. / Сост. Т.Г.Таирова-Яковлева. – Санкт-Петербург, 2007. – 255 с.

⁵ Марченко М.К. Мазепа, его бумаги и письма (Меншиковский архив Императорской академии наук). – Санкт-Петербург, 1909. – 19 с.

⁶ Там же. – С.9.

⁷ Яковлева Т. Архив Новой Запорожской Сечи и гетманский архив Ивана Мазепы // Украина и соседние государства в XVII веке: Материалы международной конференции. – Санкт-Петербург, 2004.

⁸ Гетман Іван Мазепа: Документи из архивных собраний Санкт-Петербурга: В 2 вып. – Вып.1: 1687–1705 гг. / Сост. Т.Г.Таирова-Яковлева. – Санкт-Петербург, 2007. – С.18.

⁹ Там же. – С.14.

¹⁰ Ковалевська О. Матеріали М.Костомарова у фондах Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського / Доповідь на круглому столі (19 червня 2007 р., м.Київ).

¹¹ Гетман Іван Мазепа: Документи из архивных собраний Санкт-Петербурга: В 2 вып. – Вып.1: 1687–1705 гг. – Санкт-Петербург, 2007. – С.21.

¹² Георгиевский Г.П. Мазепа и Меншиков. Новые материалы // Исторический журнал. – 1940. – №12. – С.72–83.

¹³ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С.Павленко. – К., 2007. – С.218–219.

¹⁴ Навіть, якщо дослідниця принципово не бажає визнавати праці своїх українських колег, присвячених іконографії І.Мазепи (маються на увазі праці О.Ковалевської та С.Павленка), то варто було б у цьому випадку звернутися до праць «класиків жанру», зокрема до робіт Зигмунта Батовського.

О.О.Ковалевська (Київ)

М.М.Шитюк, А.М.Бахтін

Південна Україна: колективізація і голод 1929–1933 років. – Миколаїв: Аскел, 2007. – 512 с.

Злочини комуністичної системи – невичерпна тема для історичних досліджень. Адже за цим – мільйони конкретних людей, наших співвітчизників, які могли б багато зробити для суспільного прогресу, духовного й економічного розвитку країни.

Монографія, створена істориками-вченими М. Шитюком та А. Бахтіним, присвячена жахливій трагедії нашого народу – насильницькій колективізації й штучно створеному голодомору на найродючіших землях України. Спираючись на комплексний аналіз опублікованих і нововиявлених архівних документів, новітніх наукових досліджень, автори з'ясували загальні тенденції та особливості цього трагічного процесу в межах Півдня України. Активізація регіональних досліджень із піднятої проблеми, розширення карти винищення українців як нації визначають не тільки актуальність, а й наукову, політичну й практичну значимість представленої монографії.

Рецензована праця відзначається структурною багатогранністю, що сприяє глибокому й всебічному розкриттю обраної теми. Авторами чітко та конкретно визначено пред-

мет і об'єкт її вивчення, хронологічні й територіальні рамки, що надає монографії рис цілісності та завершеності. Цьому сприяє й ґрунтовна літературно-джерельна база дослідження: істориками використана як вітчизняна, так і зарубіжна новітня література, матеріали й документи центральних та місцевих архівів, у тому числі Російської Федерації, періодичних видань, а також спогади свідків тих трагічних подій.

Побудована за проблемно-хронологічним принципом структура книги охоплює головні етапи політики колективізації й голодомору в регіоні у зазначений період.

Розглядаючи питання колективізації сільського господарства південних областей України, автори роблять акцент на її відверто насильницькому характері, виразно окреслюючи політику сталінського керівництва, що забезпечила нееквівалентний обмін між містом і селом, викачуючи селянські кошти в державний бюджет на прискорену модернізацію країни (с. 28). Ця «генеральна лінія» партії невпинно «електризувала» сільське населення. Дослідниками аналізуються такі форми спротиву, як «волинки» та «баб'ячі бунти» (с.44–46), збройний рух кінця 1920-х рр. (с. 46–50), стихійні (різке скорочення посівної площі) й пасивні форми опору (виходи з колгоспів) (с. 49).

Страшну картину розкуркулення показано М. Шитюком і А. Бахтіним у розділі «Ліквідація господарств заможних селян». На переконання авторів, процес ліквідації найбільш продуктивних селянських господарств, що почався під тиском держави, спричинив прискорену деградацію сільського господарства у цілому, утвердивши в українському селі свавілля та хаос (с.75, 89). Динаміку розкуркулення дослідники підтверджують відповідними актовими матеріалами і статистичними таблицями.

Причини, характер, економічні, національні й демографічні наслідки голодомору ґрунтовно проаналізовані авторами у третьому розділі книги «Голод-геноцид 1932–1933 років на території Півдня України».

Гострі наукові та політичні дискусії викликають причини трагедії українського села. Деякі вчені вважають, що голод був наслідком політики здобування коштів на індустріалізацію, інші доводять, що це була помста Сталіна селянству за опір колективізації. Загалом більшість істориків вважає, що голодомор був спрямований проти українців як нації. Як писав англійський історик Роберт Конквест, «український селянин терпів подвійно – й як селянин, і як українець».

На переконання авторів, серед причин, що призвели до національної катастрофи – голодомору, необхідно зупинити увагу на вибоках трагедії – політичних та економічних рішеннях 1927–1932 рр., коли поступово зміцнювалися позиції Й. Сталіна з одночасним згортанням програми непу (с.97). Як соціально-політичне явище, голодомор є породженням тоталітарного режиму з його директивно-плановою економікою і згубним для села курсом на примусову колективізацію. Державна політика, що розпочалася у 1929 р., передбачала прискорення індустріалізації за її рахунок й ліквідацію заможного селянства, яке вважалось головним ворогом радянської влади (с. 99). Саме соціально-економічна політика тоталітарного режиму, яка передбачала суцільну колективізацію, розкуркулення, надмірний хлібний експорт, масовий терор, і була головною причиною голоду.

Відповідний розділ книги детально змальовує картину терору останнім на території Півдня України. Дослідники підкреслюють, що бездумна політика хлібозаготівель викликала сумнів в їх реалістичності у низових партійних та радянських працівників (с.109). Очевидно, що негативного роду інформація доходила до Й. Сталіна і його оточення, які розуміли, що хлібозаготівельна компанія може закінчитися невдало. Тому в боротьбу за виконання планів був залучений весь державний апарат примусу, включаючи місцеві органи, владу, міліцію. Подані авторами документи засвідчують, що чимало партійних та радянських працівників у районах, щоб самим не потрапити під арешт за невиконання плану, застосовували по відношенню до селян пограбування і безчинства (с.117).

Статистична обробка інформації дала змогу М. Шитюку й А. Бахтіну встановити демографічні наслідки голодомору для населення Півдня України. За підрахунками авторів, у регіоні загинуло не менше 550–600 тис. чол. (с.150). Крім фізичного винищення українців, дослідниками виокремлено, що голод 1932–1933 рр. знищив їх духовну основу, знівечив національну ідею та свідомість народу (с.157).

Значний інтерес викликають подані авторами архівні документи й свідчення очевидців. Джерела промовляють про надзвичайно високу ціну, яку заплатили українці, ставши жертвами жорстокого і кровопролитного експерименту комуністичної влади над власним народом.

У рецензованій монографії проаналізовано великий фактичний матеріал, висвітлено складні питання утвердження тоталітаризму на селі шляхом колективізації та голоду. З огляду на це, а також на незаперечну актуальність тогочасних проблем для сьогодення, дещо конкретнішими мали б бути й головні висновки дослідження. Уточнення потребують і цифрові дані. Йдеться тут не про спростування конкретних фактів, які автори оприлюднили за архівними справами, а те, що враховуючи специфіку того часу, в багатьох випадках обліки допоміг перешкодити повторним подіям у перехідному періоді і назавжди зникали.

Монографія М.Шитюка й А.Бахтіна вирізняється високим фаховим рівнем. Вона збагатила вітчизняну історичну науку на ще одну актуальну і цікаву працю, що сприятиме активізації зусиль дослідників щодо вивчення регіональних особливостей злочинів тоталітарної системи.

І.С.Ніколаєв (Миколаїв)

Низова Л.В.

Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську соціально-економічну систему. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 397 с.

Актуальність рецензованої книги полягає в тому, що вона вийшла у світ у сучасний період розвитку українського суспільства, коли всі його політичні, соціально-економічні, культурні чинники переживають важкий переломний момент переходу від радянських до капіталістичних відносин. Дослідниця правомірно пропонує вивчити досвід наших попередників в усіх сферах суспільно-політичного, а особливо економічного життя, щоб історичний досвід допоміг перешкодити повторним подіям у перехідному періоді, які через несвідомі дії державного керівництва або відсутність останнього відновлюються під тиском зацікавлених сторін, таким чином відкидаючи суспільство знову до проходження ранньої стадії капіталістичного розвитку в Україні.

Підприємництво, поява якого була викликана активною капіталізацією економіки у Російській імперії у XIX – на початку XX ст., вбачалося історичною основою перехідного періоду від феодально-капіталістичних до нових, індустріальних відносин. Авторка у своїй праці розкриває проблему інтеграції дрібних виробників-власників до останніх. Тематичну розробку проблеми зосереджено навколо засадничої ідеї, яка, на думку дослідниці, вже стала постійною хворобою суспільства, – відсутності необхідного державно-монополістичного керівництва у перехідний період розвитку країни, яка в різні історичні часи переживає однаково негативні наслідки і потерпає від загрози їх поглиблення й повторення. Дослідження змін та динаміки у становленні цього керівництва в перехідний період, взаємовпливи економічних і політичних відносин на різних стадіях розвитку історичних процесів у суспільстві в XIX–XX ст. й становить стрижневу проблему монографії.

Авторка розглянула проблему інтеграції дрібного виробника-власника у радянську систему як складову частину загальної модернізації країни в перехідний час після 1861 р., а також вивчила динаміку її розвитку до початку XXI ст. Вона виявила причини появи і формування силових методів для перебудови соціально-економічних інтересів різноманітних верств населення Російської імперії та в СРСР у перехідному періоді від феодально-капіталістичних до індустріальних і постіндустріальних відносин, довела необхідність державного управління для побудови сучасного суспільства на засадах взаємоприйнятних економічних підвалин, проаналізувала спочатку за умов радянської влади й далі через її підпорядкування останній інтеграцію способом поголового кооперування населення.

Поява праці Л.В.Низової обумовлена не стільки сучасними потребами українського суспільства, скільки у першу чергу теоретико-пізнавальною потребою вітчизняної історичної науки в розробці невивчених періодів у минулому України. Крім того, малодослідженість перехідного періоду від феодально-капіталістичних до індустріальних відносин в історичній науці також обумовило необхідність вивчення його на конкретному прикладі інтеграції дрібного виробника-власника до радянського суспільства. Монографія дозволяє скласти уявлення про політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися в Україні з кінця XIX до XXI ст.